

τοῦ θεοῦ ἀκολουθεῖ ἢ ὑπακοή, ἥτις ὅμως δὲν πρέπει νὰ εἶναι τυφλή ἀλλ' ὠμματομένη ὑπὸ τῆς γνώσεως.

Ὅπως ἂν ἔχη, τὸ κύριον τοῦ ἀνθρώπου ἔργον εἶναι νὰ φεύγη παντὶ τρόπῳ τὴν ἐκ τῆς ἀμαρτίας ἐπελθοῦσαν τῷ κόσμῳ ἀτάξίαν. Κεῖται δὲ ἡ ἀμαρτία ἐν τούτῳ, ὅτι προσνέμει ὁ ἄνθρωπος ἀπόλυτον ἀγάπην εἰς τὰ κατὰ μέρος ἀγαθὰ, ἐνῶ ὀφείλει νὰ μὴ ἔχη τοιαύτην ἀγάπην πρὸς ἀγαθόν, ὅπερ δύναται ἄνευ μεταμελείας νὰ μὴ ἀγαπᾷ· τούτέστιν ὀφείλει πρὸς μηδὲν ἄλλο νὰ ἔχη ἀπόλυτον ἀγάπην ἢ πρὸς τὸν θεόν. Καὶ ὅμως παραβαίνει τὸ καθήκον ὁ ἄνθρωπος παρελκόμενος ὑπὸ τῶν παθῶν, ἅτινα διεγείρουσιν αὐτῷ αἰεὶ εὐκαιροὶ τοῦ σωματικοῦ κόσμου ἀφορμαί¹. Τὰ πάθη διαφθείρουσι τὸν νοῦν καὶ δουλοῦσι τὴν κρίσιν εἰς τὴν αἴσθησιν, ὥστε νὰ πιστεύῃ ὁ ἄνθρωπος ὅτι τὰ κατ' αἴσθησιν ἀγαθὰ ἔχουσι καθ' ἑαυτὰ ἀξίαν καὶ δὲν εἶναι ἀπλῶς μέσα ὑπηρετικὰ εἰς τὸ κυρίως ἀγαθόν. Οὕτω πως ὁ ἄνθρωπος ὑποτάσσεται εἰς ἄλλα ὄντα, πρὸς ἃ προωρίσθη νὰ συνάπτηται καὶ οὐχὶ νὰ ὑποτάττηται· ἀλλ' ἡ εἰς ἄλλα δημιουργήματα ὑποταγὴ ἀποτελεῖ παράβασιν τῆς τάξεως τῆς φύσεως καὶ τῆς θελήσεως τοῦ θεοῦ, ἐν ἐνὶ λόγῳ εἶναι ἀμαρτία. Ἡ ἀπόλυτος ἄρα πρὸς τὰ δημιουργήματα ἀγάπη εἶναι ὀλεθρία, τὸ δὲ σωματικὸν στοιχεῖον εἶναι ἀφορμὴ τοῦ κακοῦ, ὅταν ἐμποιῇ τὴν δοξασίαν ὅτι ἄλλα παρά τὸν θεὸν πρέπει νὰ τιμῶμεν ὡς αἷτια τῆς εὐδαιμονίας.

Βεβαίως τὰ κατ' αἴσθησιν ἀγαθὰ προξενοῦσιν ἡδονήν, διότι γνώρισμα τοῦ ἀγαθοῦ εἶναι ἡ ἡδονή· ἡ ἡδονὴ δ' ὅμως αὕτη δὲν

εἶναι ἀτελεσφόρητος ἄνευ τῆς μελέτης τῆς τάξεως, καθὰ καὶ ἐν ταῖς ἐπιστήμαις ἡ ἐργασία τοῦ νοῦ εἶναι ἄγονος ἄνευ τῆς μεθόδου.

1. Ἐκ τῆς πρὸς τὸ σῶμα συναφείας τῆς ψυχῆς προέρχονται τὰ πάθη, ἅτινα διακρίνονται ὑπὸ τοῦ Μαλεβραγχίου, ὡς καὶ ὑπὸ τοῦ Καρτεσίου, εἰς ἕξ κατηγορίας, ἀναγομένας πάλιν εἰς τὰ θεμελιώδη φαινόμενα τῆς ἀγάπης καὶ τῆς ἀποστροφῆς. Καὶ ἐδόθησαν μὲν ταῦτα ἐξ ἀρχῆς πρὸς διατήρησιν τοῦ σώματος, ἀλλ' ἐνεκα τῆς ἐλλείψεως σαφοῦς γνώσεως παρασύρουσιν εἰς κινδύνους ὧν ὑπέχομεν ἡμεῖς αὐτοὶ τὴν εὐθύνην ὡς παρέχοντες τὴν ἐλευθέραν συγκατάθεσιν εἰς πᾶσαν ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ ἀπόκλισιν. (Περὶ τῶν παθῶν πραγματεύεται διεξοδικῶς τὸ πέμπτον βιβλίον τοῦ ἔργου Recherche de la vérité).

εἶναι ἢ ἀληθῆς καὶ ἢ εἰς τὴν εὐδαιμονίαν ἀγούσα, οἷα εἶναι ἢ ἐκ τῆς ἀγάπης τοῦ θεοῦ ἀπορρέουσα. Λοιπὸν τὸ μόνον ὑποκείμενον τῆς ἀπολύτου ἡμῶν ἀγάπης πρέπει νὰ εἶναι πάντοτε ὁ θεός· καὶ ὅπως γινώσκεις τῆς ἀληθείας εἶναι τὸ ἐποπτεύειν τὰ ὄντα καθ' ὄν περ τρόπον ἐποπτεύει αὐτὰ ὁ θεός, οὕτω καὶ ἠθικότης εἶναι τὸ ἀγαπᾶν τὰ ὄντα ὅπως ἀγαπᾷ ὁ θεός, ἤτοι τὸ ἀγαπᾶν ταῦτα κατ' ἀξίαν καὶ ἀναλόγως τῆς μείζονος ἢ ἐλάττονος τελειότητος αὐτῶν¹. Ὅπως δὲ τῆς γνώσεως οὕτω καὶ τῆς βουλήσεως ἔσχατος σκοπὸς εἶναι ὁ θεός· ἢ μετ' αὐτοῦ ἔνωσις εἶναι ἢ ἀληθῆς εὐδαιμονία².

5. Ἐπισκοπήσις. Ἐκ τῶν εἰρημένων καθίσταται φανερόν ὅτι ὁ Μαλεβράγγιος ὠρμήθη ἀπὸ τοῦ δυϊσμοῦ τοῦ Καρτεσιῶν καὶ διεξήγαγεν αὐτὸν μετ' ἀκολουθίας ἐν τῇ κατευθύνσει τῆς περὶ εὐκαίρων ἀφορμῶν θεωρίας. Ὑλικὸς καὶ πνευματικὸς κόσμος, σῶμα καὶ ψυχὴ, εἶναι, λέγει, κατὰ τὴν οὐσίαν αὐτῶν διάφορα καὶ ἀνεξάρτητα ἀλλήλων, ἀνεπίδεκτα ἄρα ἐπαλλήλου ἐπιδράσεως· ἢ δ' ἐν αὐτοῖς παρατηρουμένη συμφωνία ὀφείλεται εἰς τὴν μίαν καὶ μόνην πραγματικὴν οὐσίαν, τὸν θεόν, ἐν ᾧ περ εὐρίσκονται πᾶσαι αἱ ψυχαὶ καὶ αἱ ἰδέαι ὡς πρότυπα τῶν αἰσθητῶν.

Ὁ Θεὸς εἶναι ὁ αἷτιος καὶ ὁ δημιουργὸς πάντων, ὁ τὰ πάντα ἐνεργῶν. Καὶ ὅπως πᾶσα ἐνέργεια παράγεται ὑπὸ τοῦ θεοῦ, οὕτω καὶ πᾶσα ἀληθῆς γινώσκεις κατάγεται ἐξ ἐκείνου· ἐὰν δέ, καίπερ ὄντες ἐν τῷ Θεῷ, πλανώμεθα, τὴν εὐθύνην ὑπέχομεν ἡμεῖς αὐτοὶ οἱ καθήμενοι ἐν τῷ σκότει τῆς προπατορικῆς ἀμαρτίας.

Ἐπαρκῶς ἐξετάζεται ἡ αὐτογνωσία, πλὴν ὅτι αὕτη κατέχει ἐνταῦθα ὑποδεεστέραν ἢ παρὰ τῷ Καρτεσιῷ θέσιν, ἀφοῦ διδά-

1. Αὐτ. 5, 5. Δὲν πρέπει νὰ φανταζώμεθα ὅτι ἡ δύναμις πρὸς τοιαύτην ἀγάπην προέρχεται ἢ ἐξαρτᾶται ἐξ ἡμῶν· μόνον ἡ δύναμις τοῦ κακῶς ἀγαπᾶν, ἢ, κάλλιον εἰπεῖν, τοῦ ἀγαπᾶν πολὺ ὅ,τι δὲν πρέπει, μόνον ἢ τοιαύτη (κακὴ) ἀγάπη ἤρτηται ἐξ ἡμῶν (αὐτ. 4, 1).

2. Ἡ τελείωσις τοῦ πνεύματος ἐγκείται ἐν τῇ ἐνώσει αὐτοῦ μετὰ τοῦ θεοῦ καὶ ἐπιτυγχάνεται διὰ τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀγάπης τῆς ἀρετῆς. (αὐτ. 5, 5, πρβλ. καὶ Conclusion des trois derniers livres).

σκέται, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοῦτον, ὅτι ἡ ψυχὴ γινώσκει σαφέστερον τὰ σώματα ἢ ἑαυτήν¹. Οὐχὶ διὰ τῆς αὐτογνωσίας ἀλλὰ κυρίως διὰ τῆς βουλήσεως ἐρχόμεθα εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ, οὗ ἡ ἐννοια ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα καὶ τὸ κέντρον τοῦ προκειμένου συστήματος. Εἰς τὸν θεὸν ἀφορῶσι καὶ τείνουσι πάντα, ἰδίᾳ δὲ ὁ ἄνθρωπος, οὗ σκοπὸς πρόκειται ἡ μετὰ τοῦ θεοῦ ἐνώσις, κατορθουμένη διὰ τῆς γνώσεως τῆς ἀληθείας καὶ τῆς ἀγάπης τῆς ἀρετῆς².

Τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος φιλοσόφημα ἐμφαίνει τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἡ καρτεσιακὴ περὶ ἐμφύτων ἐννοιῶν διδασκαλία ἔλαβε τροπὴν ἐπὶ τὴν μυστικὴν θεωρίαν. Ὁ Μαλεβράγγιος δηλαδὴ προεθυμήθη νὰ ὑπερβῇ τὰ στενὰ ὅρια τῆς ὑποκειμενικότητος, ἣν εἶχε παρὰ Καρτεσίῳ ἡ κατὰ νοῦν γνῶσις, καὶ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἐσωτερικὴν συνάφειαν τῶν ἡμετέρων ἐννοιῶν πρὸς τὴν στοχαζομένην τῶν πραγμάτων ἀλήθειαν. Ἐπειδὴ δέ, ὡς εἰκός, δὲν ἠδύνατο, ὡς καὶ ὁ Καρτέσιος, συμφώνως πρὸς τὰς ὄντολογικὰς ἀρχάς, νὰ παραγάγῃ τὴν νόησιν ἐκ τῆς αἰσθήσεως, ἠναγκάσθη νὰ ἀγάγῃ τὴν γνῶσιν ἡμῶν εἰς ἄμεσον ἀναφορὰν πρὸς τὸν θεὸν ὡς τὴν ἀρχέγονον πᾶσης πραγματικῆς ἀληθείας πηγὴν, καὶ νὰ διδάξῃ ὅτι πᾶσας ἡμῶν τὰς ἐννοίας λαμβάνομεν ἐνορῶντες τὰς ἰδέας ἀμέσως ἐν τῷ θεῷ. Καὶ διατηρεῖ μὲν τὴν καρτεσιακὴν ἀποψιν, καθ' ἣν ἡ κατ' αἰσθησιν ἐμπειρία εἶναι ἡ εὐκαιρος ἀφορμὴ πρὸς γνῶσιν τῶν ἰδεῶν, ἀλλὰ δὲν κατορθοῖ νὰ ἄρῃ τὰς περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἔξω κόσμου ἀμφιβολίας³. Τοῦτο δ' εὐλόγως διότι, εἴαν ἡ περὶ τῶν σωματικῶν ὄντων γνῶσις ἡμῶν προέρχεται ἐκ τῆς ἐποπτείας

1. Κατὰ μὲν τὸν Καρτέσιον σαφεστάτη καὶ ἐναργεστάτη γνῶσις εἶναι ἡ πηγάζουσα ἐκ τῆς αὐτοσυνειδησίας, κατὰ δὲ τὸν Μαλεβράγγιον τοῦναντίον τοιαύτη εἶναι ἡ προκύπτουσα ἐκ τῆς παρ' ἡμῶν συνειδήσεως τοῦ θεοῦ.

2. Ὁ Μαλεβράγγιος ἐπεζήτησε νὰ συμβιβάσῃ φιλοσοφίαν καὶ θεολογίαν, νὰ διάλλάξῃ Καρτέσιον καὶ Αὐγουστίνον.

3. Τὸ προκείμενον φιλοσόφημα, ἐρμηνεύον τὴν γνῶσιν ἡμῶν διὰ τοῦ θεοῦ, ποιεῖ τὸν αἰσθητὸν κόσμον ἡκίστα ἀναγκαῖον. Διὸ καὶ πρσεβλήθη πρὸς τὸν Μαλεβράγγιον ἡ εὐλογος ἐνστασις ὅτι οὐδεμία ἀνάγκη νὰ παραδεχώμεθα κόσμον ὑλικόν.

τῶν ἐν τῷ θεῷ ἐνυπαρχουσῶν ἰδεῶν, ἢ δ' αἰσθησις μὴ ἔχη ἄλλην σπουδαιότητα παρά τὸ ὅτι στρέφει τὴν προσοχὴν πρὸς τὰς ἰδέας, τότε συνάγεται ὅτι δὲν ὑπάρχει ἐσωτερικὴ συνάφεια τῆς γνώσεως ἡμῶν μετὰ τοῦ σωματικοῦ κόσμου καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἢ περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ κόσμου τούτου βεβαιότης διασειέται, φαίνεται δὲ ὅτι σώζεται μόνον διὰ τῆς εἰς τὴν ἀποκάλυψιν πίστεως. Πλὴν ὅμως εἶναι εὐνόητον ὅτι ἡ θεία ἀποκάλυψις προὑποθέτει ἤδη τὴν ὑπαρξίν τοῦ ἔξω κόσμου καὶ ὅτι ὁ περὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ κόσμου τούτου ἀμφιβάλλων καταλήγει εἰς τὴν ἄρνησιν καὶ αὐτῆς τῆς ἀποκαλύψεως, ἥτις εἶναι δυνατὴ καὶ ὑπαρκτὴ μόνον ἐν πραγματικῷ ἔξωτερικῷ κόσμῳ.

“Ὅπερ διαφέρει ἡμῖν μάλιστα ἐνταῦθα εἶναι ἡ ἀπόφανσις τοῦ φιλοσόφου ὅτι τὰ τε πνεύματα (αἱ ψυχαὶ) καὶ αἱ ἰδέαι, καθ' ἃς ὁ αἰσθητὸς κόσμος ἐδημιουργήθη, ἐνυπαρχουσιν ἐν τῷ θεῷ¹. Ἐπειδὴ δὲ τὰ μὲν πνεύματα εἶναι τρόποι τοῦ ἀπείρου θείου πνεύματος, αἱ δὲ ἰδέαι τρόποι τῆς νοητῆς ἐκτάσεως, ἔπεται ὅτι ἡ οὐσία πάντων τῶν ὄντων ἀναλύεται εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ θεοῦ. Καὶ ὅμως δὲν αἶρεται ὅλως παρά τῷ Μαλεβραγχίῳ ὁ δυϊσμός, διότι διατηρεῖ ὁ φιλόσοφος τὴν ἀντίθεσιν σώματος καὶ ψυχῆς καὶ διστάζει νὰ θεωρήσῃ τὰ σωματικά, παραπλησίως τοῖς πνευματικοῖς, ὡς τρόπους τῆς θείας οὐσίας².

Περαιτέρω ἐχώρησεν ὁ Σπινόζας ἀποφαίνων τὰ τε πνεύματα καὶ τὰ σώματα ὡς τρόπους τοῦ θεοῦ καὶ ἐξαγγέλλων ἐναργῶς τὴν θεωρίαν τῆς πανθεΐας³. “Ὅπως κατὰ χρόνον εἶναι ὁ Μαλεβράγγχιος

---

1. Τὰ πλατωνικά, μᾶλλον δὲ τὰ νέα πλατωνικά διανοήματα, παρέλαβεν ὁ Μαλεβράγγχιος διὰ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Αὐγουστίνου.

2. Ὁ ἀτελής τῶν πραγμάτων κόσμος, ὃν παρέχει ἡ ἐμπειρία, πρέπει νὰ διακρίνηται ἀπὸ τῆς τελειότητος τοῦ θεοῦ· ἡ ἀπειρος (σωματικὴ) ἔκτασις, ὡς ἐνεχομένη εἰς πολλὰς ἐλλείψεις, ὡς ἀτελής, δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς κατηγορηματικὸν τοῦ θεοῦ (Ἐν τῷ θεῷ ὑπάρχουσιν οὐχὶ τὰ σώματα ἀλλὰ μόνον αἱ ἰδέαι αὐτῶν).

3. Ὁ Μαλεβράγγχιος ὁμοιάζει ἱκανῶς, ἐν τῇ διανοήσει, πρὸς τὸν Σπινόζαν οὖ, καίπερ ὢν νεώτερος (κατὰ 23 ἔτη), ἀρκούντως ὑπολείπεται. Καὶ ὅμως ἀρνεῖται τὴν πρὸς τὴν θεωρίαν τούτου συγγένειαν καὶ καταπολεμεῖ μάλιστα

ὑστερος ἐκείνου, οὕτω πως εἶναι καὶ κατὰ τὴν φιλοσοφικὴν ἀνάπτυξιν ὑστερος, ὑπολειπόμενος αὐτοῦ ἐν τῇ συναγωγῇ καὶ συμπληρώσει τῶν ἀκολουθιῶν ὧν ὁ Καρτέσιος ὑπέθετο θεμελιωδῶν ἀρχῶν¹.

ἐμπαθῶς, διατεινόμενος ὅτι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Ἰουδαῖον φιλόσοφον, παραδέχεται δημιουργίαν τοῦ κόσμου, καὶ ὅτι αὐτὸς μὲν διδάσκει ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἐν τῷ θεῷ ὁ δὲ « ἄθλιος Σπινόζας » (miserable Spinoza) ὅτι ὁ θεὸς εἶναι ἐν τῷ κόσμῳ. (Ἄλλ' ὁ τελευταῖος ἰσχυρισμὸς εἶναι ἡκιστα ἀκριβής· διότι ὁ Σπινόζας διδάσκει, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὅτι πάντα εἶναι ἐν τῷ θεῷ, ἐνῷ ὁ Μαλεβράγγιος τὸναντίον ἀπομακρύνει ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τὰ σωματικὰ ὄντα).

Παρὰ τοὺς τοιούτους ἰσχυρισμοὺς τὸ ἀληθές εἶναι τοῦτο, ὅτι παρὰ τὰς ἐπὶ μέρους διαφορὰς ἀπαντῶσι παρ' ἀμφοτέροις ὡσαύτως ὀρθολογικὰ καὶ μυστικὰ καὶ θρησκευτικὰ στοιχεῖα, πλὴν ὅτι παρὰ μὲν τῷ Μαλεβραγγίῳ ἐπικρατεῖ τὸ μυστικόν, παρὰ δὲ τῷ Σπινόζᾳ τὸ ὀρθολογικόν μέρος. Ὅπως δὲ εἶναι ἀναμφίλεκτον ὅτι τοῦ Μαλεβραγγίου τὴν ἀποψιν προήγαγε καὶ συνεπλήρωσεν ὁ Σπινόζας· διὸ καὶ ὁ περὶ τούτου λόγος ἐπιτάσσεται. Ἐπὶ τούτοις πρέπει νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι τὸ κύριον σύγγραμμα ἐκείνου (τὸ « περὶ ζητήσεως τῆς ἀληθείας ») ἐξεδόθη κατὰ δύο ἔτη πρότερον τῆς Ἠθικῆς τούτου καὶ τέλος ὅτι ἡ φιλοσοφία τοῦ Μαλεβραγγίου διεδόθη εὐθύς, ἡ δὲ τοῦ Σπινόζα πολλῶ ὑστερον.

1. Ἐκ τῶν περὶ Μαλεβραγγίου διαλαβόντων μνημονευτέοι οἱ ἑξῆς: A n d r é De la vie de R.P. Malebranche, prêtre de l'Oratoire, avec l'histoire de ses ouvrages, 1880-1882.— M a r i o N o v a r o, Die Philosophie des N. Malebranche, 1893.—J. R e i n e r, Malebranches Ethik in ihrer Abhängigkeit von seiner Erkenntnislehre und Metaphysik, 1896.—H e n. J o l y, Malebranche, 1901.—J. M a r t i n, Malebranche, 1912.—(Ἡ Revue de Métaphysique et de Morale τοῦ 1916 ἀφιερῶθη εἰς τὴν μνήμην τοῦ Μαλεβραγγίου καὶ πολλὰς κατεχώρισε πραγματείας, εἰς τὴν φιλοσοφίαν αὐτοῦ ἀφορώσας.—J. V i d g r a i n, Le christianisme dans la philosophie de Malebranche, 1924.—H. C o u h i e r, La philosophie de Malebranche et son expérience religieuse, 1926.—Τοῦ αὐτοῦ La vocation de Malebranche, 1926.—P e t e r M e n n i c k e n, Die philosophie des N. Malebranche, 1927.—L é o n R e i n e r, Die Phaenomenologie und Metaphysik der Liebe bei Malebranche, 1927.—L. B r i d e l, La theorie de la connaissance dans la philosophie de Malebranche, 1929.—Fr. D a m e r i s, Malebranches Methode der evidenten Ideen perception, 1933.—A. L u c e, Berkeley und Malebranche, 1934.—Christine Otth, Malbranche und Augustin, 1940.

6. Ὁπαδοὶ καὶ ἐναντία. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Μαλεβραγγίου ηὐδοκίμησεν ἀρκούντως, λήγοντος δὲ τοῦ 17ου αἰῶνος εἶχε πολλοὺς θιασώτας καὶ εὐρείαν διάδοσιν παρά τε τοῖς λαϊκοῖς καὶ τοῖς κληρικοῖς, τοῖς πολλοῖς καὶ τοῖς λογίοις καὶ ἐν τοῖς πανεπιστημίοις¹. Ἐνταῦθα μνημονευτέος ὁ Βερνάρδος Lam y (1643 - 1711), ὅστις ἐν τῇ « πραγματεία τῇ περὶ τῆς φιλοσοφίας »² ἐγκωμιάζει τὴν θεωρίαν τοῦ Μαλεβραγγίου καὶ ἰδίᾳ τὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς ἐξαρτήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τοῦ θεοῦ³. ἔτι δὲ ὁ Φραγγίσκος Lam y (1636 - 1711), Βενεδικτῖνος, ὅστις ἀντίπαλος ὄν τοῦ Σπινόζα καὶ πολέμιος τῆς περὶ προδιατεταγμένης ἁρμονίας θεωρίας τοῦ Λεϊβνιτίου, ἠκολούθει τῷ Μαλεβραγγίῳ καὶ ὑπερεμάχει αὐτοῦ κατὰ τῶν ἐναντίων, ἐν πολλαῖς συγγραφαῖς⁴.

Καὶ ὁ ὠρατοριανὸς πατὴρ P. Thomas in (1619 - 1695), συγγραφεὺς τῶν « Θεολογικῶν δογμάτων » (Dogmata theologica) καὶ μελετητῆς τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τοῦ Μαλεβραγγίου.

Ὁπαδὸς τοῦ Καρτεσίου καὶ τοῦ Μαλεβραγγίου ἦτο καὶ ὁ ἰησουΐτης P. André (1675 - 1764), ὅστις ἐν ταῖς συγγραφαῖς αὐτοῦ⁵ ὑπερεμάχει τῶν θεωριῶν τοῦ Μαλεβραγγίου καὶ ἐμμένων πιστός, παρὰ τὰς διώξεις, διέδιδεν ἐκείνας. Ἐνταῦθα μνη-

---

1. Εἰς τοὺς Μαλεβραγγιακοὺς ἀνῆκε καὶ ὁ μαθηματικὸς Cia r r é, περὶ οὗ ὁ Fontenelle ἔλεγεν ὅτι ἐχρησιμοποιοῖ ὅλην τὴν γεωμετρίαν ὡς ἀνάβαθμὸν εἰς τὴν Μεταφυσικὴν· ἔτι δὲ ὁ μηχανικὸς Rénauld d'Elissagarray καὶ πολλοὶ γεωμέτραι παραμένοντες πιστοὶ ὀπαδοὶ τῆς Φυσικῆς τοῦ Καρτεσίου.

2. Discours de la philosophie, 3η ἐκδ., 1709.

3. Τὸ ἔργον αὐτοῦ « Entretiens sur les Sciences » λέγει ὁ Ρουσσὸς ὅτι ἀνέγνω καὶ ἐπανεγνώ ἑκατοντάκις.

4. Τοιαῦται εἶναι αἱ ἐπιγραφόμεναι De la connaissance de soi-même, 6 τόμ., 1694 - 98, 2α ἐκδ., 1699.—Premières éléments ou entrée aux connaissances solides, 1706.—Lettres philosophiques, 1703.—L'incrédule amené à la religion par la raison, 1710.—Nouvel athéisme reversé, (ἀνωνόμως ἐκδοθὲν), τῷ 1696.

5. Oeuvres philosophiques (ἐξεδόθησαν ὑπὸ τοῦ Cousin, τῷ 1843).—Charma et Mancel, Documents inédits sur le P. André, 1843 - 44.

μονευτέος ὁ ἀββᾶς de Terasso, πιθανῶς συγγραφεὺς τῆς « Πραγματείας περὶ τοῦ δημιουργηθέντος ἀπείρου »¹ καὶ ὁ ἀββᾶς de Ligna, συγγραφεὺς τῶν « Στοιχείων Μεταφυσικῆς »² καὶ τοῦ « Τεκμηρίου τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως »³, παραμείνας πιστὸς θιασώτης τῆς εὐκαιορολογίας.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Μαλεβραγχίου εὔρεν ὄπαδους καὶ ἐν ἄλλαις χώραις. Οὕτως ἐν Ἀγγλίᾳ ὁ Θωμᾶς Taylor μετέφρασε (τῷ 1694) τὸ « Περὶ ζήτησεως τῆς ἀληθείας » σύγγραμμα καὶ ἴδιον ἐξέδωκεν ἔργον⁴, ἔχον ἐμφανῆ τὰ ἴχνη τῆς ἐπιδράσεως ἐκείνου. Ὁ δὲ Μαλεβραγχιακὸς T. Norris (1667 - 1711) ἐπέκρινεν, ἐν τῷ δευτέρῳ μέρει τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ⁵, τὴν ἐμπειροκρασίαν τοῦ Λωκίου καὶ αὐτὸς ἐνεβάθυνεν εἰς τὴν διδασκαλίαν τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου.

Ἐν Ἰταλίᾳ πάλιν ὁ Michelangelo Faridella (1650 - 1710), ἐν τῇ Λογικῇ αὐτοῦ, παρεδέχετο παρεμφερεῖς ταῖς τοῦ Μαλεβραγχίου γνώμας ὡς πρὸς τὴν σχέσιν τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως πρὸς τὸν σωματικὸν κόσμον. Ὁ δ' ἐκ Τυρόλου ἐπιφανὴς μοναχὸς P. Giovenale (1635 - 1713), ἐν τῷ ἔργῳ αὐτοῦ τῷ ἐπιγραφομένῳ « Τὸ φῶς τοῦ νοητοῦ ἡλίου (εἶναι) ἀδιάλειπτον καὶ ἄσβεστον »⁶, ἀναπτύσσει θεωρίας παραπλησίας πρὸς τὰς τοῦ Μαλεβραγχίου, τὰς ἐκτεθειμένας ἐν τῇ « ζήτησει τῆς ἀληθείας »⁷.

Καὶ ἐν τῷ 18ῳ αἰῶνι δὲν ἔλειπον ἐν Ἰταλίᾳ οἱ θιασῶται τῆς

---

1. *Traité de l'infini créé* ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Μαλεβραγχίου, τῷ 1769.

2. *Elements de Métaphysique*, 1753.

3. *Témoignage du sens intime*, 1760.

4. Τοῦτο ἐπιγράφεται « *The two covenants of God with mankind*, London 1704.

5. Αὕτη ἐπιγράφεται « *An Essay towards the theory of the ideal or intelligible world*, 1701 - 1704.

6. *Solis intelligentiae lumen indeficiens ac inextingibile*, 1686.

7. Ἐάν ἡ ὁμοιότης εἶναι τυχαία, ἢ, ὅπερ πιθανώτερον, προῆλθεν ἐξ ἐπιδράσεως γενομένης ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ βιβλίου τοῦ Μαλεβραγχίου, δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ἀποδειχθῇ.

μαλεβραγχιακῆς φιλοσοφίας καὶ ἀντίπαλοι τῆς ἐμπειριοκρατίας. Τοιοῦτοι ἦσαν οἱ *Mathia Doria*¹, ὁ καρδινάλιος *Cerdil*².

Οὐ μόνον ὀπαδοὺς εἶχεν ὁ Μαλεβράγγιος ἀλλὰ καὶ ἐναντίους. Τοιοῦτοι ἦσαν πλὴν τοῦ *Arnauld* καὶ ἄλλοι καρτεσιακοί, οἷοι οἱ θεολόγοι Βοσσουέτος καὶ Φενελών. Ἰκανοὶ δ' ἦσαν καὶ οἱ μὴ Καρτεσιακοὶ ἀντίπαλοι ἐκείνου. Εἰς τούτους ἀνήκουσιν ὁ ἀββᾶς Σίμων *Foucher* (1644 - 1696), ὅστις, ἀπὸ σκεπτικῶν ὀρμώμενος ἀρχῶν, ὑπέβαλεν, ἐν ἰδίᾳ αὐτοῦ συγγραφῇ³, εἰς ἐπικριτικὸν ἔλεγχον τὸ περὶ ζητήσεως τῆς ἀληθείας βιβλίον τοῦ Μαλεβραγχιου καὶ ἀπήντησεν εἰς ἐνστάσεις αὐτοῦ τε καὶ τῶν μαθητῶν του⁴. Οἱ ἰησουῖται *P. Duterre* (ἀπέθ. τῷ 1762), ὅστις, ὀπαδὸς ὢν τῷ κατ' ἀρχὰς τοῦ Μαλεβραγχιου, ἔγραψεν ὕστερον ἔλεγχον καὶ ἀναίρεσιν τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ⁵ καὶ ὁ *P. Hardouin*, ὅστις ἐχαρακτήριζε τὸν Καρτέσιον καὶ τὸν Μαλεβράγγιον ὡς ἀθέους.

---

1. *Dijesa della metafysica contro il signor C. Locke*, 1732.

2. *Immatérialité de l'âme démontrée contre M. Locke*, 1747 καὶ ἔπειτα « *Defense du sentiment du P. Malebranche sur l'origine et la nature des Idées contre l'examen de Locke* ».

3. *Critique de la recherche de la vérité, Lettres par un Académicien*, 1675.

4. Ῥητέον ὅτι ὁ λόγιος οὗτος ἀββᾶς ἦλθε, δι' ἐπιστολῶν, εἰς ἐπικοινωνίαν μετὰ τοῦ Λεϊβνιτίου καὶ συνεζήτησε μετ' αὐτοῦ φιλοσοφικὰ ζητήματα (τὴν πραγματικότητα τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, τὴν προδιατεταγμένην ἁρμονίαν).

5. *Réfutation d'un nouveau système de métaphysique proposé par le P. Malebranche*, 1715.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ
ΕΤΕΡΟΙ ΚΑΡΤΕΣΙΑΚΟΙ
(ΜΥΣΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΣΚΕΠΤΙΚΟΙ)

Ἡ καρτεσιακὴ φιλοσοφία ἐμπεριεῖχε πολλὰ στοιχεῖα, ὧν τινὰ ἀναπτυχθέντα ἀνεφάνησαν ἰσχυρότερα καὶ ἐχρησίμευσαν ὡς ἀφετηρία τῆς διανοήσεως εἰς πολλοὺς θιασώτας· τοιαῦτα δὲ στοιχεῖα ἦσαν μάλιστα μυστικά καὶ σκεπτικά. Ἐν τῷ φιλοσοφίᾳ δηλαδὴ τοῦ Καρτεσίου δαψιλεῖς ἦσαν ἐγκατεσπαρμέναι αἱ θρησκευτικαὶ ἔννοιαι, ἱκανὰ δ' ἦσαν τὰ κριτικὰ στοιχεῖα καὶ ἰσχυρὰ ἡ μεθοδικὴ ἀμφιβολία, ἀφ' ἧς ἤρχετο ἡ φιλοσοφία αὐτοῦ. Ἄν δὲ ὁ τοῦ συστήματος ἰδρυτῆς εὐπετῶς ὑπερεπήδησε τὴν ἀμφιβολίαν καὶ ἐκ ταύτης ἐχώρησεν εἰς τὴν δογματικὴν διανόησιν, δὲν ἠδυνήθησαν νὰ πράξωσι τὸ αὐτὸ πάντες οἱ ὄπαδοί. Ἐπειτα δὲ κατὰ τῶν μεγάλων ἀξιώσεων τῆς νέας φιλοσοφίας, ὅτι δύναται διὰ τοῦ νοῦ νὰ ἀνεύρη πᾶσαν ἀλήθειαν, ἦτο εὐλογον νὰ ἐγερθῶσιν ἐνστάσεις καὶ νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι ἐπὶ πολλῶν ζητημάτων ἡ φιλοσοφία ἀδυνατεῖ νὰ παράσχη ἀσφαλῆ ἀπόκρισιν, καὶ κατ' ἀκολουθίαν παρίσταται ἀνάγκη τοῦ φωτὸς τῆς ἀποκαλύψεως.

Ἐν τῇ τροπῇ ταύτῃ τῆς φιλοσοφίας προέχουσιν ὡς μυστικοὶ μὲν ὁ Πασκάλ καὶ ὁ Πουαρέ, ὡς σκεπτικοὶ δὲ ἄλλοι τε καὶ ὁ Βάυλος.

ΜΥΣΤΙΚΟΙ

1. ΠΑΣΚΑΛ (PASCAL)

1. Βίος καὶ συγγραφή.—Ὁ Βλάσιος Πασκάλ (Blais Pascal) ἐγεννήθη τῷ 1623 ἐν Clermont τῆς Ὠβέρνης ἐκ γονέων εὐπόρων καὶ ἔτυχε παρὰ τοῦ πατρὸς ἐπιμεμελημένης

ἀγωγῆς¹. Ἡ ἐξαίρετος αὐτοῦ ἰδιοφυΐα ἐξεδηλώθη πρωτῶς ἐν τῇ παρασκευῇ ἀξιολόγων φυσικῶν καὶ μαθηματικῶν ἐργασιῶν, ὅπως ἀσυνήθων καὶ μονονουχὶ ἀπιστεῦτων εἰς τόσον μικρὰν ἡλικίαν². Ἄλλ' ὑπὸ τῆς καχεξίας καὶ ἀσθενείας ἠναγκάσθη νὰ ἀποστῇ ἐπὶ μικρὸν τῶν συστηματικῶν μελετῶν καὶ ἐμπεφορημένος θρησκευτικῆς διαθέσεως προσχώρησεν εἰς τοὺς Ἰανсениστάς, ὑπὲρ ὧν ἀνέλαβεν σκληρὸν ἀγῶνα ὑπερασπίζων τὴν ἠθικὴν αὐτῶν. Παρὰ τὴν προσχώρησιν δ' εἰς τὴν αἵρεσιν ταύτην, ἐξηκολούθησε τὴν ἐπιστημονικὴν μελέτην καὶ ἔρευναν, ἕως οὗ τῷ 1654 περιπεσὼν εἰς θρησκευτικὴν ἔκστασιν ἀπεχώρησεν εἰς τὸ Port - Royal, ἐνθα ἀπεξενωμένος πάσης ἐπιστημονικῆς καὶ κοσμικῆς ἀσχολίας καὶ συνειλεγμένος εἰς ἑαυτὸν, διῆγεν ἀσκητικὸν καὶ ἐπίπονον βίον μέχρι τοῦ προῶως ἐπελθόντος θανάτου· ἐτελεύτησε τῷ 1662, ἐν ἡλικίᾳ 39 ἐτῶν.

Ἐκ τῶν ἔργων αὐτοῦ μνημονευτέα τὰ ἐξῆς : « Ἐπιστολαὶ ἐπαρχιακαὶ » (*Lettres provinciales*) ψευδωνύμως ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ τὸν τίτλον « Οἱ ἐπαρχιώται ἢ Ἐπιστολαὶ γραφεῖσαι ὑπὸ Λουδ. de Montalte πρὸς ἐπαρχιώτην φίλον... »³. « Ἡ τέχνη τοῦ

---

1. Τὴν βιογραφίαν τοῦ Πασκάλ ἔγραψεν ἡ ἀδελφὴ αὐτοῦ Γελβέρτα.

2. Ἐκ τῆς παιδικῆς καὶ τῆς νεανικῆς ἡλικίας τοῦ Πασκάλ κατάγονται μελέται Περὶ ἤχου, Δοκίμιον περὶ τῶν κωνικῶν τομῶν, τὸ φερόνυμον θεώρημα (θεώρημα τοῦ Πασκάλ), ἢ τὸ ὑπ' αὐτοῦ ὀνομασθὲν « μυστικὸν ἐξάγωνον » (μυστικὸν ἐξάγραμμα), ὡς καὶ φυσικαὶ διατριβαί, ἐν αἷς ἢ περὶ τῶν ἴσων πιέσεων τῶν ὑγρῶν ἀρχὴ (ἀρχὴ τοῦ Πασκάλ). Ἐνταῦθα ἐξαίρει τὰ μαθηματικά, καὶ ἰδίᾳ τὴν γεωμετρίαν, παρατηρεῖ δὲ ὅτι ὁ μαθηματικὸς πρέπει νὰ ἔχη τὴν δύναμιν τοῦ ἀνευρίσκειν ἐκάστοτε τὰς ἐννοίας καὶ ἀρχὰς τὰς οἰκείας εἰς ἕκαστον πρόβλημα.

Προστεθῆτω ὅτι, ἐπιθυμῶν ὁ Πασκάλ νὰ εὐκολύνῃ τὸν πατέρα αὐτοῦ εἰς τὸ λογιστικὸν ἔργον του, ἐφεῦρε λογιστικὴν μηχανήν, ἣν ἐβελτίωσεν ὕστερον ὁ Λεϊβνίτιος. Ἐν τῇ Μαθηματικῇ ἐδημιούργησε τὸν λογισμόν τῶν πιθανοτήτων, παρατηρήσεις δ' αὐτοῦ περὶ τῶν καμπυλῶν ἤγαγον τὸν Λεϊβνίτιον εἰς τὴν μέθοδον τοῦ ἀπειροστικοῦ λογισμοῦ.

3. *Les provinciales ou lettres écrites par Louis de Montalte à un provinciale de ses amis.....*, τῷ 1656 - 57 καὶ ὕστερον πλειστάκις. (γερμ. μετάφρ. ὑπὸ J. Hartmann, 1830.

διανοεῖσθαι »¹, « Διαλογισμοὶ (περὶ τῆς θρησκείας) »², ἤτοι Ἐπιτομή τοῦ Χριστιανισμοῦ³.

2. Κύρια διανοήματα.—Τὰ ἐπιστημονικὰ διανοήματα τοῦ Πασκάλ, καταλειφθέντα ἀσυντέλεστα, περιέχουσι πολλές ἀποφάνσεις σκοτεινάς, ἡ δὲ ἀσάφεια αὐξάνεται ἐκ τῆς ἐλλείψεως προσφόρου διατυπώσεως καὶ ἐκ τῆς ῥοπῆς πρὸς ἑξαρσιν τῶν ἀντιθέσεων· ἡ γλῶσσα δ' ὁμῶς τοῦ συγγραφέως εἶναι γλαφυρά. Ὅπως ἂν ἔχη, εἶναι ἀναμφίλεκτος ἡ καθόλου πορεία τῶν διανοημάτων τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἡ συνάφεια αὐτῶν πρὸς τὴν τότε κρατοῦσαν φιλοσοφίαν.

Ἐκ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων ἐτίμα σχεδὸν μόνον τὸν Ἐπίκτητον⁴, ἐκ δὲ τῶν νεωτέρων ἐθαύμαζε τὸν Καρτέσιον, εἰς ὃν ἠκολούθει ἐν πολλοῖς. Καὶ εὕρισκει μὲν τὴν καρτεσιακὴν ὄντολογία ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον ἀμφίβολου, ἀλλ' ἀνομολογεῖ τὴν δύναμιν αὐτῆς καὶ ἐγκρίνει ταύτης τὰς θεμελιώδεις ἀρχάς. Παρεδέχεται δηλαδὴ ὅτι ἡ ὕλη οὔτε νοεῖ καὶ διαφέρει οὐσιωδῶς τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος· ὅτι ὁ νοῦς ἀποτελεῖ τὴν ἀληθινὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὅτι ἔχομεν ὑπὸ τῆς φύσεως προικισθῆ διὰ τοῦ σώ-

1. L'art de penser, 1662.

2. Pensées (sur la religion), 1669 καὶ ἔπειτα πολλάκις. Μετεφράσθησαν εἰς τὴν γερμανικὴν ὑπὸ Herber Rohow, 1905 καὶ ὕστερον (τῷ 1918) ὑπὸ H. Hasse.

3. Ἄπαντα τὰ ἔργα τοῦ Πασκάλ ἐξεδόθησαν ὑπὸ L. Brunschwig, E. Boutroux καὶ F. Gasier, εἰς 14 τόμους, ἐν Παρισίοις 1908-1923. Ἡ βιογραφία ἐξεδόθη ὑπὸ τοῦ Strowski, εἰς 3 τόμους, 1923-1931. Pascal inedit., ὑπὸ Ern. Hony, 3 τόμ., 1908-1914. Ὡς ἀπανθίσματα ἐπηκολούθησαν νεώτερα ἔργα, οἷα τὰ ἐπιγραφόμενα « Pensées de Pascal sur la Religion et sur quelques autres sujets » (ἐκδοσις Port-royal, ἐμπλουτισθεῖσα δι' εἰσαγωγῆς καὶ σχολίων τοῦ καθηγητοῦ A. Gazier), 1907 καὶ τὸ « L'oeuvre de Pascal » (ἐκδοσις τῆς Nouvelle revue française), 1937. Ἀμφότερα ταῦτα εἶχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν.

4. Τὸν Ἐπίκτητον ἀντέτασσε κατὰ τῶν διανοημάτων τοῦ Μονταίνη καὶ ἐθεώρει ἀμφοτέρους ὡς πρότυπα ἀντιθέτων κατευθύνσεων, ἀξίους νὰ μελετῶνται πρὸς κατανόησιν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ὡς συνόλης (Pensées de Pascal (ἐκδ. 1907), σελ. 543 ἐξ).

ματος ὡς τινος αὐτομάτου¹. Ὡσαύτως ἀπήτει ἐλευθερίαν τῆς διανοήσεως καὶ ἀπέκρουσε τὴν αὐθεντίαν². συνωμολόγει δὲ ὅτι πρότυπον ἐναργοῦς καὶ σαφοῦς λογικῆς γνώσεως, πρότυπον ἄρα πάσης ἐπιστήμης, εἶναι ἢ μαθηματικὴ καὶ κατ' ἀκολουθίαν προέβαλλεν ὡς ἀπαίτησιν τῆς ἀληθοῦς μεθόδου, ὅπως μηδεμία μὲν ἔννοια γίνηται ἀποδεκτὴ, ἂν μὴ πρότερον ὀρισθῇ, μηδεμία δὲ πρότασις ἐγκρίνηται, ἂν μὴ ἐκ τῶν ὀρισμῶν ἐκείνων παραχθῇ. Οὕτε ἠρνεῖτο ὅτι αἱ πρῶται ἀρχαὶ τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης, ὡς καὶ αἱ τῆς μαθηματικῆς φυσικῆς, δὲν δύνανται νὰ ἀναχθῶσιν εἰς ἀπλούστερα στοιχεῖα, καὶ ἦτο ἅμα πεπεισμένος ὅτι αἱ βάσεις τῶν ἐπιστημῶν τούτων ὑπάρχουσιν ἀδιάσειστοι.

Τὸ ἀπειρον καὶ ἡ ἐπιστήμη ὁ ἄνθρωπος.— Ὅλως εἰπεῖν, συνεφώνει ὁ Πασκάλ, ἐν τοῖς προτέροις συγγράμμασι, μετὰ τοῦ Καρτεσίου παραδεχόμενος ὅτι ὁ κόσμος εἶναι ἀπειρος καὶ ὅτι ἡ ἀνθρωπίνη νόησις εἶναι ἱκανὴ ὅπως παράσχη τὴν ἀπαιτουμένην γνώσιν. Καὶ ἐν τῷ ὑστέρῳ δ' ἔργῳ, τοῖς « Διαλογισμοῖς », ἀπαντῶσιν ἐκφράσεις ἐμφαντικαὶ τοιαύτης πεποιθήσεως³. Ἐνταῦθα δὴ τελεῖται τροπὴ ἐπὶ τὴν ἠθικὴν καὶ θρησκευτικὴν θεωρίαν, ὁ δὲ ἄνθρωπος καθίσταται ἡ κυρία τοῦ λόγου ὑπόθεσις. Ἀνομολογεῖται νῦν ὅτι ἡ φύσις ἐν ταῖς λεπτομερείαις εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐρμηνευθῇ ἐκ τῶν προϋποθέσεων τοῦ Καρτεσίου καὶ ὅτι εἶναι ἀνωφελές καὶ γελοῖον νὰ ἐπιζητῶμεν νὰ δείξωμεν τὴν

1. Αὐτ. σ. 144 ἐξ.

2. Ἀντιμαχόμενος πρὸς τοὺς ἰησουίτας ὑπερεμάχει τῆς περὶ κινήσεως τῆς γῆς διδασκαλίας τοῦ Γαλιλαίου καὶ ἐκήρυττεν ὅτι αἱ παπικαὶ διαταγαὶ δὲν μεταβάλλουσι τὴν φύσιν τῶν πραγμάτων. Ἐὰν ἡ γῆ—λέγει ἐν τῇ 18ῃ ἐπαρχιακῇ ἐπιστολῇ—πράγματι περιστρέφηται, ὑπ' οὐδενὸς διατάγματος θὰ ἐμποδισθῇ ἀπὸ τοῦ νὰ περιστρέφηται μετὰ τῶν ἀνθρώπων, εἴτε παραδέχονται ἐκεῖνοι τοῦτο εἴτε μὴ.

3. « Τὴν ἀξίαν, λέγει, ἡμῶν παρέχει ἡ διάνοια », « τὸ ὀρθῶς νοεῖν εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς ἠθικῆς », « Σύμπας ὁ σωματικὸς κόσμος, τὸ στερέωμα, ἡ γῆ καὶ τὰ βασίλεια αὐτῆς δὲν ἰσοφαρίζουσι πρὸς τὸ ἐλάχιστον τῶν πνευμάτων, διότι τοῦτο γινώσκει πάντα που καὶ ἑαυτό, ἐνῶ τὰ σώματα οὐδὲν γινώσκουσι. (Αὐτ. σελ. 220).

σύνθεσιν τῆς μηχανῆς τοῦ κόσμου· καὶ ἂν δ' αἱ ὑποθέσεις ἐκεῖναι ἦσαν ἀληθεῖς, πάλιν ἡ περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφία ὅλη « δὲν εἶναι ἀξία τῆς σπουδῆς μιᾶς ὥρας ». Ἀναγνωρίζεται ὅτι ἡ μαθηματική, ὡς καὶ ἡ φυσική, προοδεύει ἐπ' ἄπειρον καὶ ὅτι ὁ ἀνθρώπινος νοῦς ἐν τῇ ἀναπτύξει πορεύεται πορείαν ἀδιαλείπτου προόδου¹· ὅπερ ἀποδεικνύει ὅτι εἴμεθα προωρισμένοι πρὸς τὸ ἄπειρον.

Οὗτος ἀκριβῶς ὁ εἰς τὸ ἄπειρον προορισμὸς ἄγει ἡμᾶς ἐπέκεινα τῆς ἐπιστήμης· διότι, ὅσον καὶ ἂν προοδεύσωμεν δι' αὐτῆς, δὲν χωροῦμεν πέραν τοῦ πεπερασμένου. Ἡ ἐννοια τοῦ ἀπείρου ὑπάρχει ἐν ἡμῖν καὶ ὀφείλομεν νὰ πιστεύσωμεν εἰς αὐτό, εἰς ὃ ἄλλως ἐπανάγει ἡμᾶς αἰεὶ ἡ μαθηματική διὰ τοῦ ἀπείρου χώρου, τοῦ ἀπείρου μερισμοῦ τοῦ χώρου, τῆς ἀπείρου σειρᾶς τῶν ἀριθμῶν. Μὴ δυνάμενοι δὲ νὰ κατανοήσωμεν τὸ ἄπειρον ἐπιστρέφομεν εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς καὶ διαβλέπομεν ὅτι εὕρισκόμεθα μεταξὺ τοῦ ἀπείρου μεγάλου καὶ τοῦ ἀπείρου μικροῦ, μεταξὺ τοῦ ἀπείρου καὶ τοῦ μηδενός². « Ἡ ψυχὴ ἡμῶν εἶναι ἐρριμένη εἰς τὸ σῶμα, ἐνθα εὕρισκει ἀριθμόν, χρόνον, διάστημα, ἅτινα νοεῖ καὶ καλεῖ « φύσιν », « ἀνάγκην », καὶ ἀδυνατεῖ νὰ πιστεύσῃ εἰς ἄλλο πρᾶγμα »³. Ἀλλὰ τὸ πεπερασμένον εἶναι μηδὲν ἀπέναντι τοῦ ἀπείρου, ὅπως καὶ ὁ νοῦς (τὸ πνεῦμα) ἡμῶν εἶναι μηδὲν ἀπέναντι τοῦ θεοῦ. Ἰστάμενοι ἐν τῷ μέσῳ μεταξὺ τοῦ ἀπείρου μεγάλου καὶ τοῦ ἀπείρου μικροῦ ἀδυνατοῦμεν νὰ μείνωμεν ἐν αὐτῷ καὶ οὔτε ἐκεῖνο οὔτε τοῦτο διαγινώσκομεν ἀνερευνῶντες τὰ ὄντα. Καὶ εἰς τί δ' ἄλλως θὰ ὠφέλει τὸ νὰ μάθωμέν τι περὶ τῶν πραγμάτων, ἀφοῦ καὶ ἡ μεγίστη γνῶσις εἶναί τι ἐλάχιστον ἀπέ-

1. Ὁ Πασκάλ, ἀντιφερόμενος πρὸς τὴν ἀμφιβολίαν τοῦ Μονταίνη, παρατηρεῖ ὅτι ὁ νοῦς ἡμῶν διαφέρει τοῦ ὀρμεμφύτου τῶν ζώων ὡς παραμένοντος τοῦ αὐτοῦ. Αἱ μέλισσαι παρασκευάζουσι σήμερον, ὡς καὶ πρὸ χιλίων ἐτῶν, τὰς ἐαυτῶν κυψέλας κατὰ τὸ αὐτὸ ὀρθὸν μέτρον, ἢ ἐπινόησις δ' ὅμως τῶν ἐπιστημῶν αἰεὶ μᾶλλον προχωρεῖ.

2. Αὐτ. σ. 137 ἐξ. 296 ἐξ. Πρβλ. καὶ τὸ « L' oeuvre de Pascal » (ἔτος 1936), σ. 840 ἐξ.

3. Αὐτ. σ. 306.

ναντι τοῦ ἀπείρου ; « Ἀπέναντι τοῦ ἀπείρου πάντα τὰ πεπερασμένα εἶναι ὅμοια ». Ἡ περὶ φύσεως γνῶσις ἡμῶν εἶναι οὐδαμινή· διότι οὐδὲν μέρος τοῦ κόσμου δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν ἄνευ τοῦ ὅλου, ἀλλὰ τὸ ὅλον εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπισκοπήσωμεν¹. Ὅλως δ' ἐν πᾶσι συνορῶμεν τὴν οὐδένειαν (οὐδαμινότητα) ἡμῶν, εἰς ἣν συναίσθησιν ὀδηγεῖ μάλιστα ἡ μαθηματικὴ προβάλλουσα τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀπείρου· διὰ τῆς ἐπιστήμης λαμβάνομεν ἐπίγνωσιν τῆς ἀνεπιστημοσύνης ἡμῶν. Αὕτη δὲ εἶναι « ἡ σοφὴ ἢ συνειδητὴ ἀγνοία » (*ignorance savante, docta ignorantia*), ἢ ἡ τῆς ἀμαθείας καὶ ἀγνοίας ἡμῶν ἐπίγνωσις, ἣν πλὴν ἄλλων ὁ Κουζανὸς πρότερον μεγάλως ἐπήνεσεν².

3. Τὸ φυσικὸν συναίσθημα (« πνεῦμα λεπτότητος »). Ἡ ἐπιστήμη περιορίζεται μόνον εἰς πιθανότητας καὶ οὐδεμίαν παρέχει σταθερὰν καὶ βεβαίαν ἀπόκρισιν εἰς τὰ μεγάλα τῆς ζωῆς προβλήματα³. Ἡ δὲ μαθηματικὴ, ἐξαντλοῦσα ὅλην τὴν περιοχὴν τοῦ ἀνθρωπίνου νοῦ, ἔχει ὅρια· ἀσχολεῖται περὶ τὰς ἐννοίας τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου καὶ τῆς κινήσεως, προβαίνουσα δ' εἰς ἀποδείξεις ἀνέρχεται εἰς γενικὰς τινὰς ἐννοίας καὶ ἀρχάς, ἅς ἀδυνατεῖ νὰ ἀποδείξῃ· δὲν δύναται νὰ κατανοήσῃ τὸ ἐν ᾧ ζῶμεν ἀπειρον καὶ πολὺ ὀλιγώτερον νὰ ἐξαρκέσῃ εἰς τὰς ἠθικὰς ἡμῶν καὶ θρησκευτικὰς ἐνδείας. Καὶ τοῦτο, διότι

---

1. Περὶ τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἀνθρώπου ἐπιθι ἐνθα ἀνωτέρω σελ. 301. 321 ἐξ. 473 κ.ἄ.

2. Ἡ ἐπιστήμη κινεῖται μεταξὺ δύο τρόπων τινὰ συμπιπτόντων ἄκρων· τὸ μὲν ἕτερον αὐτῶν εἶναι ἡ φυσικὴ ἀγνοία (*ignorance naturelle*), ἐν ἣ εὐρισκόμεθα πάντες γεννώμενοι· τὸ δὲ ἄλλο εἶναι ἡ ἀγνοία τῶν μεγάλων ψυχῶν, αἰτινες, πᾶν τὸ ἐπιστητὸν διεξελθοῦσαι, ἐπιγινώσκουσιν ὅτι οὐδὲν γινώσκουσι. (« σοφὴ ἀγνοία », ἣτις εἶναι ἡ ὑψίστη βαθμὶς τῆς γνώσεως). Μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἄκρων αἰωρεῖται ἡ κατὰ τὸ φαινόμενον ἐπιστήμη, ἣτις, νομίζουσα ὅτι « γινώσκει τι, οὐδὲν γινώσκει, συγχέει τὰ πράγματα καὶ οὐδὲν ὠφελεῖ (αὐτ. σ. 427)

3. Περὶ τῆς οὐδενείας τῶν ἐπιστημῶν (*vanité des sciences*) γίνεται λόγος ἐνθ. ἀνωτ. σ. 401 ἐξ.

χρησιμοποιεῖ τὸ λογικόν, οὐ ἢ δύναμις εἶναι μικρὰ καὶ περιορισμένη¹.

Ἄλλὰ τύχη ἀγαθῆ, πλὴν τοῦ λόγου (τοῦ λογικοῦ), τοῦ ἀδυνατοῦντος νὰ χωρήσῃ πέραν τοῦ πεπερασμένου, πλὴν τοῦ γεωμετρικοῦ δηλονότι πνεύματος (esprit de géométrie) ὑπάρχει τὸ « πνεῦμα λεπτότητος » (esprit de finesse ²), ὅπερ δὲν ἔχει, ὡς τὸ λογικόν, χρεῖαν προσοχῆς καὶ ἀποδείξεων, ἀλλὰ στηρίζεται εἰς τὸ συναίσθημα, μᾶλλον δὲ εἶναι αὐτὸ φυσικὸν συναίσθημα (sentiment)· τοῦτο δ' εἶναι ἡ καρδία, τὸ ὁρμέμφυτον³, ἐνορατικὴ τις σαφήνεια καὶ βεβαιότης τοῦ πνευματικοῦ βλέμματος⁴, ὅπερ εἰσχωρεῖ εἰς τὰς σχέσεις τῶν πραγμάτων καὶ διαγινώσκει αὐτάς⁵.

Ἡ καρδία, τὸ συναίσθημα, τὸ « πνεῦμα λεπτότητος » παρέ-

---

1. Τὸ λογικόν ὀφείλει νὰ ἀναγνωρίσῃ ὅτι ὑπάρχουσι μυρία πράγματα, ἅτινα ὑπερβαίνουσι τὰς δυνάμεις αὐτοῦ· « ὀφείλει νὰ μάθῃ νὰ ἀμφιβάλλῃ, ὅπου δεῖ, νὰ παρέχῃ βεβαίωσιν (assurer), ὅπου δεῖ, καὶ νὰ ὑποτάσσῃται, ὅπου δεῖ ». (αὐτ. σ. 129).

2. Περὶ τῶν δύο τούτων εἰδῶν τοῦ « πνεύματος » ἰδὲ αὐτ. σ. 476 ἐξ. Πρβλ. καὶ L'oeuvre de Pascal, σ. 826 ἐξ.

3. Ὁ Πασκάλ δὲν διστάζει νὰ ταυτίσῃ τὴν καρδίαν (coeur) πρὸς τὸ ὁρμέμφυτον (instinct), ἀφοῦ ἀντιτάττει τὸ τελευταῖον τοῦτο πρὸς τὸ λογικόν· (instinct et raison : marque de deux natures) (Pensées de Pascal σ. 306. 287). Πολλαχοῦ δὲ παρατάττει αὐτὰ ὡς ἰσοδύναμα (αὐτ. σ. 282, 306. Πρβλ. L'oeuvre de Pascal σελ. 963. 964).

4. Τὸ « πνεῦμα λεπτότητος » δύναται νὰ βλέπῃ τὰ πράγματα εὐθὺς δι' ἑνὸς μόνου βλέμματος (d'un seul regard) καὶ οὐχὶ κατὰ μικρόν, ὡς τὸ λογικόν. (Pensées de Pascal σ. 477).

5. Τὸ λογικόν σκοπεῖ ἐπὶ πολὺ τὰ πράγματα καὶ ὀφείλει νὰ ἀναπαραστήσῃ τὰ αἷτια αὐτῶν· μὴ δυνάμενον δὲ τοῦτο πάντοτε, περιπίπτει εἰς σύγχυσιν. Ἐκ τοῦ ἐναντίου τὸ συναίσθημα, ἡ καρδία, ἀποφαίνεται παρευθὺς καὶ μετὰ βεβαιότητος. Τοῦτο ὅμως δὲν σημαίνει ὅτι διὰ τοῦ συναισθήματος καὶ τῆς καρδίας γινώσκουμεν πάντα, ἄλλως τε καὶ διότι ὑπάρχουσι πολλὰ, ἅτινα γινώσκονται μόνον διὰ τοῦ λογικοῦ. (L'oeuvre de Pascal σ. 964). "Ὅπως ἂν ἔχῃ, τὴν ἀλήθειαν γινώσκουμεν οὐ μόνον διὰ τοῦ λογικοῦ ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς καρδίας· διὰ τῆς τελευταίας ταύτης μαθαίνομεν τὰς πρώτας ἀρχάς, διὰ δὲ τοῦ λογικοῦ συνάγομεν συμπεράσματα. (Pensées de Pascal σ. 281 ἐξ.).

χει τὰς ἀρχὰς τῆς μαθηματικῆς καὶ πάσης καθόλου ἐπιστήμης¹. ὑποστηρίζει τὴν ἀποδεικτικὴν ἀδυναμίαν τοῦ νοῦ καὶ ἀποκωλύει ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ νὰ περιέλθωμεν εἰς σκέψιν καὶ ἀμφιβολίαν². συναισθάνεται τὸν θεὸν καὶ παρέχει τὴν πίστιν εἰς αὐτόν³.

Λογικὸν καὶ συναίσθημα. Ἐκ τούτων γίνεται φανερόν ὅτι τὸ « πνεῦμα γεωμετρίας » εἶναι διάφορον τοῦ « πνεύματος λεπτότητος ». Τὰ « λεπτὰ πνεύματα, (Les esprits fins), ἦτοι οἱ ἐνορατικοὶ ἄνθρωποι, εἰθισμένοι νὰ κρίνωσι δι' ἐνὸς μόνου βλέμματος (juger d'une seule vue) οὔτε χρήζουσιν ὀρισμῶν καὶ πρώτων ἀγόνων ἀρχῶν καὶ ἀπορρίπτουσι μετ' ἀηδίας τὰ τοιαῦτα μέσα. Ἐκ τοῦ ἐναντίου οἱ ὄντες γεωμέτραι καὶ μόνον γεωμέτραι ἔχουσι μὲν διάνοιαν ὀρθήν, ἀλλὰ πρέπει νὰ ἔλθωσιν εἰς ἐξήγησιν πάντων τῶν πραγμάτων δι' ὀρισμῶν καὶ ἀρχῶν, ὧν ἄνευ καθίστανται « ψευδεῖς καὶ ἀφόρητοι », (faux et insupportables)⁴. Εἶναι λοιπὸν τὸ λογικὸν (ὁ νοῦς) διάφορον τῆς καρδίας (τοῦ συναισθήματος). Διὸ θὰ ἦτο ἀνωφελὲς καὶ γελοῖον νὰ ζητῆ τὸ λογικὸν παρὰ τῆς καρδίας, ὅπως αὕτη παρέχει ἀποδείξεις τῶν πρώτων ἀρχῶν καὶ ἄνευ ἐκείνων μὴ ἀποδέχεται ταύτας. Ὡσαύτως θὰ ἦτο γελοῖον νὰ ζητῆ ἡ καρδία παρὰ τοῦ λογικοῦ, ὅπως συναισθάνηται πάσας ὅσας ἀποδεικνύει προτάσεις⁵. Καὶ εὐλόγως· διότι ἄλλο τὸ ἔργον τοῦ λογικοῦ καὶ ἄλλο τὸ τῆς καρδίας· ἐκεῖνο (τὸ λογικὸν) λογίζεται καὶ νοεῖ μόνον, αὕτη δὲ συναισθάνεται καὶ ἐνορᾷ μόνον.

1. Ὅπου ὁ νοῦς, τὸ λογικόν, σιωπᾷ, ἐκεῖ τὸ συναίσθημα πορίζει πᾶσαν βεβαιότητα· τοῦτο πληροφορεῖ ὅτι νῦν δὲν ὄνειρευόμεθα, ὅτι ὑπάρχει διάστημα, χρόνος, κίνησις, ὅτι ὑπάρχουσιν ἐν τῷ διαστήματι τρεῖς διαστάσεις καὶ ὅτι οἱ ἀριθμοὶ εἶναι ἀπειροί. (αὐτ. σ. 963. Πρβλ. Pensées de Pascal σ. 282).

2. « Ἡ μὲν φύσις ἀνατρέπει τοὺς σκεπτικοὺς (πυρρωνιστάς), τὸ δὲ λογικὸν τοὺς δογματικούς ». Αὐτ. σ. 283.

3. Ἡ καρδία καὶ οὐχὶ τὸ λογικὸν συναισθάνεται τὸν Θεόν· « c'est le coeur qui sent Dieu, et non la raison. Voilà ce que c'est la foi. Dieu sensible au coeur, non à la raison ». (αὐτ. σ. 964).

4. Pensées de Pascal σ. 477 ἐξ.

5. L'oeuvre de Pascal, σ. 963. Pensées de Pascal σ. 282.